

Justyna Kobus

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Nazwy wideł i ich części w języku mieszkańców wybranych wsi wielkopolskich

Artykuł jest kolejnym opracowaniem w ramach cyklu *30 lat po Atlasie języka i kultury ludowej Wielkopolski*, prowadzonego przez zespół dialektologów z Pracowni Dialektologicznej UAM w Poznaniu. Opracowania w ramach tego tematu mają na celu opis zmian, jakie zaszły w języku mieszkańców wielkopolskich wsi od czasu ostatnich intensywnych eksploracji na terenie regionu (zasadnicza baza materiałowa do *Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski* (AJKLW) pozyskiwana była w latach 70. i 80.). Oczywistym jest, że od tego czasu wyniki badań terenowych muszą przynieść zmiany – powinnością dialektologa jest monitoring i ocena zasięgu oraz rodzaju tychże zmian.

W niniejszym artykule poddałam analizie nazwy wideł i ich części składowych. Narzędzie to było przedmiotem opisu (zwykle jednak nie poświęcano mu obszerniejszego omówienia) artykułów i monografii dotyczących różnych regionów, np. Irminy Judyckiej *Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach Pomorza Mazowieckiego* (Judycka 1961, 100–101) (widły, hak do gnoju), Haliny Pelcowej *Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny* (Pelcowa 2001) (m. 116. Widły z zakrzywionymi zębami służące do ściągania obornika z wozu, m. 117. Zęby wideł), artykuł Jana Basary *Nazwy trzonków kilku prostych narzędzi rolniczych widlisko, grabisko, kosisko* (Basara 1997: 63–69) i in. Myśląc o konkretnym narzędziu – tu akurat o widłach – należy przywołać przede wszystkim atlasy i słowniki gwarowe, w których występują interesujące nas nazwy, m.in. *Atlas językowy Śląska* (AJS) (t. II, m. 105a Widły), *Atlas gwar mazowieckich* (AGM) (t. IV, m. 170. Trzonek wideł, m. 171. Tulejka, w którą wkłada się trzonek wideł, m. 172. Zęby wideł; t. V, m. 216. Widły o dwóch zębach, m. 217. Gable ‘specjalne widły do ziemniaków, buraków, węgla itp.’), *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy* (AGW) (m. 53. Widły do ściągania gnoju, m. 180. Trzonek (wideł), m. 192. Zęby (wideł)). Natomiast spośród słowników gwarowych (niedotyczących

Wielkopolski) warto wymienić: *Słownik gwar polskich PAN* (SGP–PAN), *Słownik gwar śląskich* (SGŚ), *Mały słownik gwar polskich* (MSGP), *Słownik gwary Domaniówka w powiecie łęczyckim* (SGD), *Słownik Gwary Orawskiej* (SGO), *Słownik gwar Lubelszczyzny* (SGL) i in.

Z literatury dotyczącej nazw wideł i ich części w Wielkopolsce wymienić należy: słowniki i słowniczkę gwarowe, np. *Słownik gwary wsi Podróźna w Złotowskim* (Brzeziński 1987–2009) (*widły* zn. 1. ‘narzędzie rolnicze’, *róg* zn. 5. ‘ta część wideł, którą wbija się w siano, słomę’, *zqb* zn. 2. ‘zab w grabiach, grzebieniu, różnych narzędziach gospodarskich’, *gable* zob. *gafle* ‘pierwotna forma wideł, całe z drewna’), *Co wieś, to inna pieśń...* (SGBiS) (hasła: *gable*, *gramasy* – rozdz. *Praca na roli*), *Słownik gwary biskupiańskiej* (Giera, Jańczak 2005) (*widlisko* ‘trzonek wideł’, *widły// widłyj* ‘widły’, *widołki// widełki* ‘widły z dwoma zębami’; uwaga!: *gramasy* ‘grabki kosy; pręty osadzone równolegle do kosy, które zbierają podcięte zboże; rodzaj kosiska (nie mylić z widłami do ładowania buraków’)), *Słownik gwary Ziemi Jarocińskiej* (Podeszwa 2014) (*gable* ‘szerokie widły z kulkami na końcach’) i in.

Punktem wyjścia i podstawą analiz porównawczych jest jednak tom trzeci *Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski* (AJKLW–III). W AJKLW–III opisano nazwy niektórych rodzajów wideł oraz ich części na 7 mapach (dodatkowo na jednej z map znajdziemy nazwę narzędzia tu jedynie wzmiankowanego, mianowicie *widły do buraków / ćwikły*, o czym w dalszej części artykułu): m. 271. Nazwa haka do gnoju, m. 272. Widły dwuzębne, m. 273. Widły z trzema (czterema) zębami, m. 274. Widły do ziemniaków, m. 282. Ręczne narzędzie do wyciągania buraków z ziemi. Nazwy elementów budowy wideł znajdziemy na kolejnych dwóch mapach, tj. m. 275 Zęby wideł, m. 276 Trzonek wideł. Zasadniczo odwoływać się będą (choć w nieco innej kolejności) do m. 271–276, gdyż one dotyczą desygnatów omawianych jako podstawowe dla tego zagadnienia.

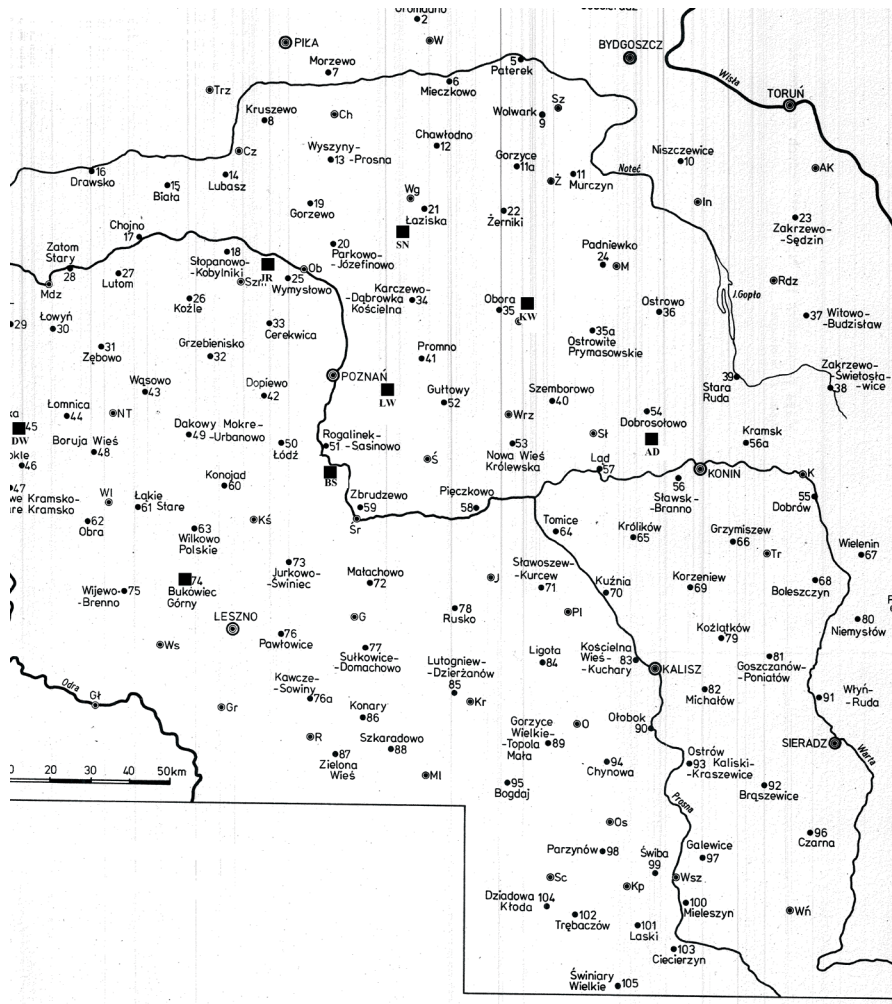
W artykule przywołuję dane językowe z AJKLW–III oraz materiały współcześnie pozyskane w terenie. Dla ułatwienia w zorientowaniu się co do rozkładu współczesnych punktów badawczych przywoływanych w artykule, charakterystyce administracyjnej miejscowości towarzyszy mapa poglądowa, będąca fragmentem mapy pomocniczej AJKLW (zob. niżej 1–8).

Miejscowości cytowane w poniższych analizach to:

- 1) Dąbrówka Wielkopolska, gm. Zbąszynek, pow. Świebodzin – Wielkopolska zachodnia; punkt AJKLW nr 45; dalej także: Dąbrówka Wlkp., DW.
- 2) Bukówiec Górny, gm. Włoszakowice, pow. Leszno – Wielkopolska południowo-zachodnia; punkt AJKLW nr 74; dalej także: Bukówiec G., BG.
- 3) Baranówko i Sowinki, gm. Mosina, pow. Poznań – Wielkopolska środkowa; dalej także: BS.

Nazwy wioseł i ich części w języku mieszkańców wybranych wsi wielkopolskich

- 4) Łowęcin, gm. Swarzędz, pow. Poznań – Wielkopolska środkowa; dalej także: ŁW.
- 5) Krzyszczewo, gm. i pow. Gniezno – Wielkopolska środkowo-północna; dalej także: KW.
- 6) Adamów, gm. Golina, pow. Konin – Wielkopolska wschodnia; dalej także: AD.
- 7) Sienno, gm. i pow. Wągrowiec – Wielkopolska środkowo-północna; dalej także: SN.
- 8) Jaryszewo, gm. Obrzycko, pow. Szamotuły – Wielkopolska środkowo-północna; dalej także: JR.

Fragment mapy pomocniczej AJKLW z orientacyjnie naniesionymi punktami badawczymi eksplorowanymi po 2000 r.

W analizach porównawczych (materiał dawny i współczesny), w przypadku gdy miejscowość, z której pochodzi materiał, nie jest punktem atlasowym, dane współczesne konfrontuje się z danymi z punktów atlasowych położonych najbliżej współcześnie przebadanej miejscowości, np. Krzyszczewo – punktem AJKLW najbliżej położonym jest Obora (35) (dziś gm. i pow. Gniezno) i jeśli zachodzi potrzeba, pozyskany tam materiał jest tłem porównawczym, zwłaszcza gdy na mapie nie ma zaznaczonych zasięgów z tzw. typem nazwy.

W wyżej wymienionych wsiach przepytano zróżnicowaną liczbę rozmówców; poniżej podaję spis informatorów cytowanych w artykule:

- 1) Dąbrówka Wielkopolska: p. II [NiA] – kobieta, ur. 1924 r., [NiŁ] – kobieta, ur. 1929 r., [DuM] – kobieta, ur. 1929 r., [GoS] – mężczyzna, ur. 1939 r., [GoH] – kobieta, ur. 1943 r.; p. III [SpM] – kobieta, ur. 1946 r., [DuR] – kobieta, ur. 1955 r., [WiW] – mężczyzna, ur. 1955 r., [KuJ] – mężczyzna, ur. 1961 r., [SeZ] – mężczyzna, ur. 1962 r., [GoA] – mężczyzna, ur. 1966 r.
- 2) Bukówiec Górny: p. I [SoW] – kobieta, ur. 1920 r.; p. II [SzA] – kobieta, ur. 1923 r., [SlJ] – kobieta, ur. 1923 r., [SzJ] – mężczyzna, ur. 1925 r., [MłP] – kobieta, ur. 1929 r., [ŚlZ] – kobieta, ur. 1934 r., [LiE] – kobieta, ur. 1935 r.; p. III [GuB] – mężczyzna, ur. 1946 r., [BaK] – kobieta, ur. 1947 r., [MaM] – kobieta, ur. 1948 r., [MaH] – mężczyzna, ur. 1955 r., [MaD] – kobieta, ur. 1955 r., [WoS] – mężczyzna, ur. 1959 r., [SzAn] – kobieta, ur. 1960 r.
- 3) Baranówko i Sowinki: [MiZ] – mężczyzna, ur. 1926 r., [RaA] – mężczyzna, ur. 1931 r., [MiJ] – mężczyzna, ur. 1964 r., [MiG] – kobieta, ur. 1966 r.
- 4) Łowęcin: [KaB] – mężczyzna, ur. 1926 r., [KaI] – kobieta, ur. 1927 r.
- 5) Krzyszczewo: p. II [SzAl] – mężczyzna, ur. 1927 r., [SzZ] – kobieta, ur. 1936 r.; p. III [SzA] – mężczyzna, ur. 1966 r.
- 6) Adamów: p. II [WoS] – kobieta, ur. 1926 r., [WoW] – mężczyzna, ur. 1928 r., [LoH] – kobieta, ur. 1933 r., [PuB] – mężczyzna, ur. 1942 r.; p. III [PuA] – kobieta, ur. 1947 r., [KuW] – mężczyzna, ur. 1952 r., [KaP] – mężczyzna, ur. 1960 r.; p. IV [OrE] – kobieta, ur. 1972 r., [KaE] – kobieta, ur. 1974 r.
- 7) Sienno: p. II [TyH] – mężczyzna, ur. 1933 r., [TyA] – kobieta, ur. 1933 r.
- 8) Jaryszewo: p. II [NoH] – mężczyzna, ur. 1931 r.

Eksploracje terenowe prowadzone są w Pracowni Dialektologicznej UAM na podstawie kwestionariusza tematycznego (będącego przewodnikiem do rozmowy) autorstwa Jerzego Sierociuka (Sierociuk: maszynopis). Dobór informatorów odbywa się według przynależności do odpowiedniego przedziału pokoleniowego: p. I. ur. przed 1920 r.; p. II. ur. między 1921 r. a 1945 r.; p. III. ur. w l. 1946 r.–1970 r.;

p. IV. ur. w l. 1971–1995, p. V. ur. po 1996 r. (Sierociuk 2003, 134). Rozmowy są nagrywane (obecnie na nośniki cyfrowe), a następnie opracowywane do celów archiwizacyjnych i badawczych (analitycznych). Transkrypcja nagrań jest zgodna z zasadą przyjętą i od wielu lat stosowaną w poznańskiej Pracowni Dialektologicznej (zapis uproszczony, zachowujący w dużej mierze prawa ortografii polskiej).

Nazwy wideł i ich części składowych omawiać będę w następującym porządku: ogólne nazwy wideł, widły do pracy z obornikiem, widły do snopków i siana, widły do ziemniaków, hak do obornika, trzonek wideł, metalowa część wideł – nazwa ogólna, tuleja, zęby.

Nazwa podstawowego narzędzia służącego do pracy z obornikiem, sianem, zbożem czy ziemniakami, tak dawniej, jak i dziś, jest identyfikowana jednoznacznie jako *widły*, ewentualnie *widelki* (co w większości dotyczy konkretnego rodzaju wideł dwuzębnych do podawania snopków). W przypadku jednego informatora z Bukówca G. odnotowano wariant fonetyczny *widy* [Sz] oraz w Dąbrówce Wlkp. *widły*^j [DuM]. W przebadanych miejscowościach dominuje właśnie jednowyrazowa nazwa określająca wszystkie rodzaje wideł. Wśród uzyskanych poświadczeń można wyróżnić dwa rodzaje nazw (materiał ten uporządkowany pod względem lokalizacji i przedmiotowości przedstawia tabela 1. Rodzaje wideł):

- a) nazwy wideł z uwagi na ich przeznaczenie: Dąbrówka Wlkp. *widły do gnoju* [WiW], Jaryszewo *do gnoju* [NoH], Bukówiec G. *widy do gnoju* [Sz], *do obornika* [GuB], Adamów *do snopków* [PuB], Baranówko i Sowinki *widelki takie do podawania snopków* [MiZ], Bukówiec G. *do rzucania snopków* [BaK], *na żniwo* [GuB], Dąbrówka Wlkp. *widły do żniw* [NiA], *widły do zboża* [WiW], Jaryszewo *do żniw... do podawania snopków...* [NoH], Sienno *widelki jak do snopków* [TyH], Bukówiec G. *widły/widy do siana* [Sz], *dwuzym^mbowe do siana* [ŚlZ], Dąbrówka Wlkp. *widły od kartofli* [DuM], *widły do bulwów* [NiA] [SpM], Bukówiec G. *gabe/widły do kartofli* [SoW], *widy do pyrek* [Sz], *widły do pyrek* [SzA] [MłP], *widły od pyrów* [BaK], Łowęcin *widły do ziemniaków składania* [KaI]. Tu także jednorazowa nazwa przymiotnikowa *widły gnojne* BS [MiZ];
- b) nazwy wideł z uwagi na ilość metalowych zakończeń: Adamów *o trzech... o czterech rogach...* [KuW], *o dwóch ze^mbach* [PuB], *dwuzym^mbne* [PuA], Baranówko i Sowinki: *widelki o dwóch rogach* [MiZ], *widelki dwuzym^mbowe* [RaA], *dwuzym^mbne* [Mi], *o dwóch ze^mbach* [Mi], *widły z dwoma ze^mbami* [MiG], Bukówiec G. *widły trzyzym^mbowe* [MłP], *trzyzym^mbne* [GuB], *czteryzym^mbne* [GuB], *dwuzym^mbne widły* [GuB], *widły takie dwuzym^mbowe* [Sz], *dwuzym^mbowe do siana* [ŚlZ], *widłami trzyze^mbowymi* [MaM], Dąbrówka Wlkp. *widły*^j o dwóch tych tylko [DuM], *widły* o dwóch *hokach* [DuR].

Widły służące do prac związanych z obornikiem zwykle bywały trzy- lub czterozębne. Mówi się o nich *widły do gnoju*, względnie *widły do obornika*, sporadycznie *widły gnojne*. Te same widły wykorzystuje się do przerzucania słomy lub siana, a dawniej do przewracania skoszonych trawy w celu przyspieszenia wysychania, stąd *widły do siana*, które mogły mieć dwa lub trzy *ze^mby*, *rogi*. W tym miejscu jednak interesować nas będą widły do pracy z obornikiem.

W AJKLW–III rozmieszczenie nazw widel wykorzystywanych do pracy z obornikiem przedstawia m. 273. Widły z trzema (czterema) zębami. Dla wytypowanych wsi znajdziemy tu następujące poświadczenia: Dąbrówka Wlkp. *viduy š čšyma zymbami*; Bukówiec G. typ *widły o trzech (czterech) zębach*, Baranówko i Sowinki oraz Łowęcin to punkty położone na obszarze z zasięgiem nazwy z wyróżnikiem *rogi*, podobnie Adamów, Sienno i Jaryszewo, w okolicach Krzyszczewa można by się spodziewać nazwy z elementem *zęby*, gdyż w najbliższej położonym punkcie atlasowym odnotowano *widły trzy (cztery) zębowe*.

Skonfrontujmy zatem dane archiwalne ze stanem współczesnym, zachynając od punktu wysuniętego najbardziej na zachód. W Dąbrówce Wlkp. współcześnie funkcjonuje nazwa *widły* [GoS] [NiŁ] [SeZ] [DuM], *widły do gnoju* [WiW], które miały *przeważnie cztery zy^mby...* [DuM]. Można zatem uznać, że element wyróżniający (zęby) nazywa się obecnie tak samo, jak kiedyś. Dodatkowych informacji dostarcza nazwa opisowa *widły do gnoju*.

W południowo-zachodniej Wielkopolsce, którą w materiałach tu przywoływanych reprezentuje Bukówiec G., najczęściej notowano nazwę ogólną *widły* [SzJ] [MłP] [SoW] [LiE] [SIJ] [ŚIZ] [BaK] [GuB] [MaM] [MaH] obok nazw z wyróżnikiem co do ilości zakończeń metalowej części, czyli: *widły trzyzy^mbowe* [MłP], *widły trzyzy^mbne no to były tag już do obornika no... do jakiś tam słomy... albo czegoś... [...] czteryzy^mbne to raczyj... wyłⁿcznie do obornika* [GuB] i nazwy z uwagi na przeznaczenie (opisowe): *widły do gnoju* [SzJ], *do obornika* [GuB]. Tu ciekawostką niech będzie fakt, że nazwy opisowe typu o trzech (czterech) zębami zostały zastąpione nazwami o charakterze przymiotnym: *trzyzy^mbowe*, *trzyzy^mbne*, *czteryzy^mbne*.

W środkowej Wielkopolsce odnotowano: Baranówko i Sowinki *widły* [MiZ] [RaA] [MiJ] [MiG], *widły gnojne* [MiZ], Krzyszczewo *widły* [SzZ] i jeden raz *deminutivum widelki* [SzZ] (Krzyszczewo), natomiast w Łowęcinie: *widły* [KaB] [KaI], które *so^m dwuze^mbowe... i trzyze^mbowe i nawet czteryze^mbowe so^m...* [KaB]. Należy jednak przyjąć, że dominującą jest jednowyrazowa nazwa *widły*. Również tutaj, podobnie jak na obszarze Wielkopolski południowo-zachodniej, doszło do rezygnacji z nazwy opisowej na rzecz przymiotnej oraz zastąpienia notowanej tu wcześniej nazwy *rogi ze^mbami*, stąd określenia: *trzyze^mbowe*, *czteryze^mbowe* itd.

Dla leżącego we wschodniej części regionu Adamowa poświadczano najczęściej ogólną nazwę *widły* [KuW] [WoS] [KaP] [PuA] [PuB], jednorazowo zdrobnienie *widelki* [PuA] oraz nazwy z elementem precyzującym, zgodnym z nazewnictwem tradycyjnym na tym terenie, tj. *o czterech rogach* [KuW], *o trzech rogach... o czterech rogach...* [WoW].

W pozostałych miejscowościach, usytuowanych bardziej na północ, odnotowano nazwy ogólne *widły* (Sienna [TyH] [TyA], Jaryszewo [NoH]) i raz nieprecyzyjną nazwę zawierającą liczbę elementów metalowych zakończeń widły wraz z informacją o przeznaczeniu narzędzia – *do gnoju i o trzech i o czterech...* [NoH] – JR. Trudno zatem skonfrontować te materiały ze stanem wcześniejszym, należy zatem pogłębić badania na tym terenie.

Do podawania snopków zboża (ewentualnie do przerzucania siana) służyły widły z dwoma zębami, zwane często *widelkami/ widyłkami*, a wcześniej także *widołkami*. Współcześnie poświadczono nazwy: *widelki do podawania/ rzucania snopków, widły do zboża, widły do żniw, na żniwo, widły/ widy/ widły^j*.

Materiał archiwalny znajdziemy na m. 272. Widły dwuzębne. Z mapy tej wynika, że „Niemal w całej Wielkopolsce powszechnie znane są nazwy *widołki* i *widelki*. Kilkakrotnie występują one fakultatywnie z innymi określeniami” (AJKLW-3: 53), z których większość stanowi warianty fonetyczne.

Dla wytypowanych w badaniach współczesnych miejscowości odnajdujemy w AJKLW-III następujące nazwy: Dąbrówka Wlkp. *widły z dwiyma zymbami*, w Bukówcu G. *widły* (obszar zasięgu nazwy *widołki (widelki)*), w środkowej Wielkopolsce, czyli okolicach Baranówka i Sowinek oraz Łowęcina i Krzyszczewa odnotowano *widły o dwóch rogach*, ewentualnie *widły dwurożne* (obszar zasięgu nazwy *widołki (widelki)*), w Adamowie – wg danych AJKLW-III – winniśmy spodziewać się nazwy *widły o dwóch rogach*, w okolicach Sienna na obszarze zasięgu nazwy *widołki (widelki)* może wystąpić nazwa *widły o dwóch rogach* lub *widły dwuze^mbowe*, w Jaryszewie zaś po prostu *widły* albo *widołki (widelki)*.

Współcześnie przeprowadzone eksploracje w tych miejscowościach wykazały funkcjonowanie nazw: na zachodzie Wielkopolski – w Dąbrówce Wlkp. *widelki* [GoS] [DuM], *widły* [NiA], *widły^j o dwóch tych tylko* [DuM], *widły/ wiodły (!) o dwóch hokach* [DuR] oraz *widły do żniw* [NiA], *widły do zboża* [WiW]. W najnowszym zestawie odpowiedzi nie ma tej, którą odnotowano w AJKLW-III dla Dąbrówki Wlkp., ale za to pojawiła się nazwa *widelki*, która na mapie sięga najdalej na zachód do punktu 44. (Łomnica). Interesująca wydaje się informacja, że w Dąbrówce Wlkp. widły mają nie tylko *ze^mby*, ale też *hoki* czy *rogi* itp., notowane w AJKLW-III oraz w zdecydowanej większości materiałów współczesnych (szczegółowo w dalszej części artykułu). Nazwy opisowe *widły do...* stanowią na tym terenie dodatkowy zestaw nazw, wcześniej tu nienotowanych.

W południowo-zachodniej części badanego obszaru dialektalnego – w Bukówcu G. – zapisano: *dwuzy^mbne widły* [GuB], *dwuzy^mbne to były na żniwo* [GuB], *do rzucania snopków* [BaK] oraz *widłami trzyze^mbowymi (?)* [MaM]. Tu z kolei zabrakło zaznaczonego w AJKLW–III wpływu nazwy *widołki* (*widelki*), na rzecz odnotowanej niegdyś w tym punkcie nazwy *widły*. We współczesnym materiale mamy tę jednowyrazową nazwę doprecyzowaną przez określenie ilości zębów (*dwuzy^mbne, trzyze^mbowymi* – raczej pomyłka) lub wskazanie zastosowania (*na żniwo, do rzucania snopków*).

W Wielkopolsce środkowej, reprezentowanej w artykule przez Baranówko i Sowinki, Łowęcin, Krzyszczewo, mamy odpowiednio: BS *widelki takie do podawania snopków o dwóch tylko rogach* [MiZ], *widyłki* [RaA], *dwuze^mbne* [MiJ], *o dwóch ze^mbach* [MiJ], *widły z dwoma ze^mbami* [MiG], *widelki dwuze^mbowe* [RaA] oraz ŁW *widły* [Ka]. Odpowiedzi najstarszych informatorów [MiZ] i [RaA] pokrywają się z poświadczeniami zawartymi w AJKLW–III odnośnie do nazw *widelki/ widyłki* oraz *o dwóch rogach*. Choć nie tak do końca, ponieważ [RaA] używa fakultatywnie nazwy *widelki dwuze^mbowe*; natomiast *ze^mby* (nie *rogi*) są wyłącznymi nazwami stosowanymi w BS przez przedstawicieli p. III (młodszego). W Łowęcinie odnotowano jedynie ogólną nazwę *widły*. Brak dotychczas notacji dla Krzyszczewa.

We wschodniej części regionu – w Adamowie – funkcjonują obecnie następujące określenia: *widły* [WoW], *normalnie o dwóch rogach* [WoW], *o dwóch rogach... to już przyważnie do tych snopków... na żniwa...* [WoW], *o dwóch ze^mbach* [PuA] [PuB], *dwuze^mbne* [PuA]. Warto zwrócić uwagę, że w przywołanym materiale raz tylko pojawia się ogólna nazwa *widły* oraz od jednego informatora uzyskano poświadczenie nazwy opisowej wskazującej przeznaczenie narzędzia – *do tych snopków... na żniwa...* [WoW]. To, co najbardziej może zainteresować, to występowanie zarówno nazwy tradycyjnej *rogi* (nazwę *widły o dwóch rogach* AJKLW–III wskazuje dla kilku okolicznych punktów badawczych) i *ze^mby*. Z racji tego, że nazwę tradycyjną wymienił informator z pokolenia II, nazwę *ze^mby* zaś informatorzy z p. III, można się domyślać, że ta ostatnia ma charakter ekspansywny, mający na celu wyparcie tradycyjnej nazwy *rogi*.

Natomiast bardziej na północ poświadczone: w Siennie *widelki jak do snopków* [TyH], w Jaryszewie *do żniw... do podawania snopków...* [NoH]. Zarówno Sienna, jak i Jaryszewo, choć od siebie znacznie oddalone, leżą na obszarze z zasięgiem nazwy *widołki* (*widelki*), co poświadczone obecnie w Siennie. Nie uzyskano w dotychczasowych materiałach informacji co do nazwy *ze^mby, rogi* itp. Są za to nazwy określające przeznaczenie tego narzędzia: *jak do snopków, do żniw, do podawania snopków*.

Najbardziej różnorodny zestaw nazw uzyskano przy pytaniu o widły do ziemniaków. Są to mianowicie: *widły/ widy od / do kartofli/ bulwów/ pyrek / pyrów/*

ziemniaków, gable, kartofelgable, gable do kartofli, kartoflane widły, grymasy/gramasy/ grymosy (!)/ gramae (!), rymesy (!).

W materiałach atlasowych (m. 274. Widły do ziemniaków) notuje się nazwy *gable, grymasy / gramasy / grabasy* oraz nazwy opisowe *widły do kartofli, pyrek* itd. W komentarzu czytamy: „przyimkowy typ opisowy *widły do || od... (pyrek, kartofli itp.)*, występujący jako nazwa samodzielna lub fakultatywna do innych określeń używanych w danej miejscowości” (AJKLW–3, 57). Dla interesujących nas miejscowości poświadczono: Dąbrówka Wlkp. i Bukówiec G. typ *widły do* – dla DW *widły do bulwów*, dla BG *widły¹ do pyrek*, w okolicach Baranówka i Sowinek oraz Łowęcina *grymasy*, Krzyszczewo leży na obszarze obejmującym zarówno nazwę *gable* jak i *grymasy*, dla okolic Jaryszewa *grymasy* (możliwy typ *widły do*), a okolice Sienna oraz Adamowa – zasięg nazwy *gable*.

Porównanie materiałów atlasowych ze współczesnymi wykazało pewne zmiany, jakie zaszły w nazewnictwie widel do ziemniaków na przestrzeni ostatnich 30 lat. I tak, w Dąbrówce Wlkp. dominuje wprawdzie nazwa opisowa *widły do bulwów* [NiA] [SpM], *widły od kartofli* [DuM], lecz nie jest ona wyłączną. Odnotowano tu bowiem również *gable* [GoS] [GoH] (i to u informatorów z p. II) oraz ogólną nazwę *widły* [SpM]. W Bukówcu G. notuje się obecnie: zgodne z danymi atlasowymi (z pominięciem niuansów fonetycznych) *widły/ widy do pyrek* [SzA] [MHP] / [SzZ], a ponadto: *widły od pyrów* [BaK], *widły do kartofli* [SoW] oraz nazwę przymiotnikową *kartoflane widły* [SzZ], a także *grymasy/ gramasy/ grymosy (!)/ gramae (!)* [SzZ] [SzA] [MaM] / [SzA] / [WoS] / [MaM]; są tu też, i to w przeważającej ilości, nazwy zapożyczone (germanizmy), *gable* [SzZ] [SoW] [MaM] [BaK] [WoS] oraz doprecyzowane nazwy *kartofelgable* [SzZ] i *gable do kartofli* [SoW].

W Baranówku i Sowinkach – brak poświadczenia w dostępnych materiałach. Natomiast dla Łowęcina odnotowano *widły do ziemniaków* [KaI], podczas gdy na mapie AJKLW–III miejscowość ta leży na obszarze z nazwą *grymasy* (*gramasy, grabasy*). Przesuwając się w kierunku północnym, w Krzyszczewie odnajdujemy obecnie nazwy *gable* [SzA] [SzZ] [SzA] i *grymasy* [SzA] [SzZ], co odzwierciedla stan odnotowany w AJKLW–III.

Dla Adamowa poświadczono współcześnie nazwę *gable*¹ [WoW] [KuW] [KaP] [LoH] oraz znaną, ale nieużywaną czynnie nazwę *grymasy*. Pierwsza z nich jest zgodna z danymi atlasowymi, druga zaś może być wynikiem bliskiego sąsiedztwa obszaru obejmującego swym zasięgiem występowanie nazwy *grymasy*. Czy można tu mówić o poszerzeniu zasięgu? Na to pytanie można by odpowiedzieć po przeprowadzeniu bardziej szczegółowych i długoterminowych

¹ *Gable* w tej części Wielkopolski odnotował już Adam Tomaszewski w znaczeniu ‘[widły] to torfu’ słup. CIENZAB.

badani. W zebranych materiale zaskoczeniem jest nazwa *rymesy* [WoW] [WoS], wcześniej nienotowana. Informator [WoW] udzielił odpowiedzi, w której znalazła się nazwa opisowa *wideł do ziemniaków*, mianowicie *gable... czy do kartofli... czy do zimniaków*.

Dla Sienna brakuje poświadczeń w dostępnych materiałach, w Jaryszewie zaś odnotowano nazwę ogólną *widły* [NoH] oraz regionalną *gable* [NoH], choć według m. 274 na obszarze tym występowała nazwa *grymasy* (*gramasy*, *gabasy*).

Informatorzy *ad marginem* dodawali, że do warzyw okopowych, zwłaszcza buraków używano również *wideł*, które niekiedy różniły się od *wideł do ziemniaków* gęstością zębów; jedna z informaterek z Bukówca Górnego tak opisuje ten problem:

BaK: *my żeśmy mówili widły od pyrów... od buraków... no to już każdy wiedział... tylko tyle że od pyrów były wyższe... blisko te... te zymby... nie... a od buraków były szysze... tyż taki sam wzór ale były szysze... nie...*

Zwykle więc w odpowiedzi na pytanie o *widły do buraków* padały nazwy: *widły do buraków* JR [NoH], DW [NiA] [WiW] [DuR] BG [MłP] [SzJ], *widły od buraków* BG [BaK], *widły do ćwikły* BG [SoW] [SzA], *gable do ćwikły* BG [SoW]. W Bukówcu G. odnotowano również nazwę *wideł do buraków / do cukrówy* [SzJ], ale według informatora były to *widły* tożsame z tymi, których używano do nakładania ziemniaków:

A słyszał pan nazwę grymasy czy gremasy?

SzJ: *a... to tak... bo to były do cukrówy... znaczy do buraków... i do pyrek... grymasy...*

Nazwę *widły do buraków (ćwikły)* odnotowano, m. in. w Bukówcu G. i Dąbrówce Wlkp., na m. 282 AJKLW–III, lecz w innym znaczeniu – ‘ręczne narzędzie do wyciągania buraków z ziemi’. Nazwy *wideł do nakładania / przerzucania buraków* w AJKLW–III nie ma.

Ciekawostką jest również poświadczenie z Dąbrówki Wlkp., gdzie osobne przeznaczenie miały *widły od igliczy* [NiA], czyli igliwia zbieranego w lesie, gdy brakowało opału, oraz *widły do pływ* [WiW]. *Widły* te były gęściejsze od *wideł* używanych do ziemniaków czy buraków. Tak charakteryzuje je informatorka:

NiA: *i plewy brali... bo óne były geściejsze... duże... a to co sie nimi nabierało było lekie... dlatego były duże...*

Obydwa wymienione w Dąbrówce Wlkp. rodzaje *wideł* nie zostały opisane w AJKLW–III, trudno więc jest się odnieść szerzej co do żywotności i funkcjonowania tej nazwy w terenie. O wiele bardziej interesujące będzie zwrócenie uwagi na inny desygnat, pochodzący od *wideł*, a nawet będący *widłami*, lecz dostosowanymi do pełnienia konkretnej funkcji. Myślę tu o *haku do ściągania obornika z wozu*. Współcześnie informatorzy opisywali to narzędzie dwojako,

albo jako widły o zębach wygiętych w sposób umożliwiający zsuwanie obornika z wozu (ilość zębów odpowiadała liczbie zębów w widłach, z których zostały zrobione), albo jako wykute przez kowala narzędzie o dwóch tylko zakończeniach metalowej części.

Dąbrówka Wlkp.–DuM: *to był hog od gnoju...*

Ile miał zębów?

DuM: *zależy jak... jakie były widły... nie... potym do kowola szli... potym ugili to... a przeważnie cztery zy^mby...*

Bukowiec G.–MłP: *wie pani co... bo co jes... niejedyn gospodarz zrobi z widel hag i tyle ile majo^m widły tyle ma i on... ma tyn hak... bo jak poszli do kowala ugio^ńc te zy^mby... jak by miał trzywidłowe takie... raczej trzy zy^mby... no to był o trzech... nie...*

Adamów –PuA: *to jest ten hak do obornika...*

PuB: *tak...*

PuA: *ale jeszcze co ja tu widziałam inne...*

PuB: *tak... bo to jest zrobione z wi... z widel...*

PuA: *to nie jest prawidłowy hak...*

PuB: *bo to tylko powinien mieć dwa...*

PuA: *to nie jest prawidłowy... [...]*

Baranówko–MiZ: *tak... hak... to były dwuze^mbne i były i trzyze^mbne... [...] tylko że to... trzyze^mbne to już były raczej... raczej fabrycznie produkowane tag jag widły... a te dwuze^mbne to były najcze^ńściej przez kowali ukute... a u naz jeszcze chyba so^m ze dwa albo trzy takie co kowal ukuł i... i one tak tam so^m... no... no były tam cie^ńszsze i takie mocniejsze ale... ale że to tylko miały dwa zy^mby...*

Współczesny materiał zestawimy tu z danymi archiwalnymi, gdyż nazwy haka do gnoju ilustruje m. 271. AJKLW–III.

Najczęściej stosowaną nazwą, tak dawniej, jak i obecnie, jest *hak / hok* DW [GoS], BG [SzJ] [MłP] [ŚlZ] [GuB], BS [MiZ] [MiJ], ŁW [KaB], AD [WoS] [KaP] [PuB] [PuA] / DW [NiŁ] [DuM], BG [MłP] [SoW] [MaM] [BaK] [MaH], SN [TyH], JR [NoH]. Eksploracje zespołu atlasowego pozwoliły wykazać powszechność tej nazwy na obszarze Wielkopolski, przy czym w południowo-wschodniej części regionu funkcjonuje ona fakultatywnie z typem *kopacz*. Współcześnie niektórzy informatorzy precyzowali tradycyjną nazwę za pomocą informacji co do przeznaczenia narzędzia. Stąd nazwy: *hog od gnoju* [DuM], *hak... do ścioⁿgania z wozu* [GoS] (Dąbrówka Wlkp.), *hok do gnoju* [MłP] (Bukowiec G.), *hak do ścioⁿgania* [WoS] [KaP] i *hak do obornika* [PuA] (Adamów).

Ponieważ rodzaje wideł zostały powyżej omówione, to – żeby obraz tego podstawowego w gospodarstwie rolnym narzędzia był pełny – przejdźmy do analizy materiałów dotyczących nazewnictwa poszczególnych elementów jego budowy. Po części dane te zostały już przywoływane (choćby ze względu na charakterystykę rodzajów wideł), jednakże warto je uporządkować. Pomocna tu będzie tabela 2. Budowa wideł. Zestawienie to obejmuje nazwy dotyczące ‘drewnianej części wideł służącej do trzymania’ oraz ‘metalowej części wideł’, w tym nazwy ‘części, w której osadza się trzonek’ i ‘długich zakończeń metalowej części wideł’.

Materiał atlasowy dotyczy dwóch zagadnień, tj. trzonka wideł (m. 276) i zębów wideł (m. 275).

Przyjrzyjmy się pierwszemu zagadnieniu – ‘drewniana część wideł służąca do trzymania’. Współcześnie pozyskane dane są następujące. W Dąbrówce Wlkp. odnotowano dwie nazwy w wariantach fonetycznych, mianowicie *trzonek* [GoH] [WiW] / *trz^oonek* [GoS] [NiŁ] oraz *sztyl* [GoA] [DuM] / *sztıl* [KuJ] / *styl* [GoS] [WiW] [DuR] [NiA]; W Bukówcu G. trzy nazwy: *trzonek* [Sz] [BaK] / *trzonek* [Sz] / *czonek* [SzA] [LiE] [ŚIZ] / *cz^oonek* [GuB], *sztyl* [Sz] [MłP] [SoW] [SlJ] [SzE] [ŚIZ] [MaH] [GuB] [MaD] / *styl* [Sz] [MłP] [SoW] [GuB] oraz *styliysko* [Sz]; w środkowej Wielkopolsce zanotowano: Baranówko i Sowinki *trzonek* [MiZ] [MiJ] [MiG] / *czonek* (!) [RaA] / *czszonek* (!) [MiZ] oraz *oprawisko* [MiJ] i *re^okojeść* [MiG], w Łowęcinie *trzonek* [KaB], a w Krzyszczewie *czonek* [SzZ], w Adamowie zaś *trzonek* [KuW] [WoS] [KaP] [PuA] [OrE] [LoH] / *trz^oonek* [KaP] / *cz^oonek* [KaP] [KaE] / *cz^oonek* [WoS], a także *sztyl* [WoW] [KaP] [PuA] [OrE] [LoH], *re^okojeść* [KaP] [PuA], *uchwyt* [OrE], *kij* [OrE] i *dro^og* [OrE]; bardziej na północ notowano nazwy: Sienno *trzonek* [TyH] [TyA], *uchwyt* [TyH], *styliysko* [TyH], *nasada* [TyH], Jaryszewo *cz^oonek* [NoH].

W materiałach atlasowych brak poświadczenia dla Dąbrówki Wlkp. Punkt 45. oznaczony jest pytajnikiem. Ostatnio przeprowadzone w tej miejscowości eksploracje przyniosły poświadczenia dla nazw typu *trzonek* i *sztyl*, przy czym ta druga wydaje się dominująca.

Dla pozostałych punktów badawczych w AJKLW–III są naniesione mniej lub bardziej konkretne odpowiedzi. W Bukówcu G. *čšůnek* (wieś leży na obszarze z zasięgiem *trzonek*). Współcześnie jest to nazwa (wraz z wariantami fonetycznymi) często spotykana, ale niedominująca. Znacznie częściej informatorzy podawali nazwę *sztyl* / *styl*. J. Sierociuk zauważa, że „[...] miejsce typowej konstrukcji słowotwórczej zajmuje zapożyczony element obcy – niemiecki *sztyl*, poświadczany w różnych wariantach fonetycznych. Jest to jednostka „konkurencyjna” wobec elementów rodzimych. *Sztyl* przejmuje znaczenie wszystkich lokalnych nazw trzoneków [...]” (Sierociuk 2009: 406). W świetle tego twierdzenia dość interesująco prezentuje się jednorazowo poświadczony derywat od *styl* – *styliysko* (u informatora [Sz] z p. II). Jest to nazwa analogiczna do *widliysko*, której zasięg przebiega w niedalekim sąsiedztwie punktu

74. AJKLW–III (oraz innych tego typu formacji, jak *oprawisko*, *kosisko*, *grabisko* itd.). *Śtyliysko* wydaje się kontaminacją zapożyczoną *styła* i rodzimych formacji na *-isko*².

Przesuwając się ku środkowej części regionu, wkroczyliśmy na obszar z zasięgiem typu *trzonek* dla Łowęcina oraz brakiem konkretnego zasięgu dla Baranówka i Sowinek – wieś leży na obszarze, gdzie może sięgać nazwa *trzonek* (co jest najbardziej prawdopodobne z uwagi na poświadczenia z najbliższej położonych punktów badawczych AJKLW–III), ale niewykluczona jest obecność nazwy *widlisko*. Współcześnie zanotowano w Łowęcinie *trzonek* (zgodnie z danymi AJKLW–III), a w Baranówku i Sowinkach: *trzonek* / *czonek* / *czszonek* – forma pozyskana od wszystkich informatorów oraz tylko w p. III: *oprawisko* (analogicznie jak *styliysko*; zob. wyżej) i *reⁿkojeść* (być może analogia do *rynčka* notowanego w 51. punkcie badawczym AJKLW–III sąsiadującym z BS, jednak teoria ta wydaje się wątpliwa). Z kolei na mapie nie znajdziemy poświadczeń dla okolic Krzyszczewa, choć układ zasięgów wskazuje na duże prawdopodobieństwo funkcjonowania na tym obszarze nazwy typu *trzonek*; możliwość ta jest tym większa, że współcześnie odnotowano tu właśnie nazwę tego rodzaju, czyli *czonek*.

W okolicach Adamowa AJKLW–III poświadcza funkcjonowanie typu *styl*. Według najnowszych badań jest to *sztyl*, będący dominującą nazwą w tej miejscowości obok rzadziej notowanej *reⁿkojeści* i pozyskanych od najmłodszej informatorki (p. IV) określeń: *uchwyt*, *kij*, *droⁿg*.

Dla miejscowości położonych w kierunku północnym AJKLW–III podaje następujące określenia: Sienno – teren krzyżowania się zasięgów nazw *trzonek* i *widlisko*. Współcześnie odnotowano tu *trzonek* i *sztylisko* (zob. wyżej) oraz *uchwyt* i *nasada*. Zbyt mała reprezentacja badanych nie pozwala na wyciągnięcie bardziej szczegółowych wniosków, np. dotyczących dominacji jednej z form. Natomiast w Jaryszewie dane atlasowe są zgodne ze współczesnymi – występuje tu nazwa typu *trzonek*, konkretnie *czⁿonek*.

W tym miejscu warto nadmienić, że nazwy trzonka opisał w 1997 r. Jan Basara (Basara 1997: 63–69). Porównując nazwy trzonków trzech podstawowych narzędzi rolniczych (wideł, grabi, kosy) zauważył, że „Im rękojeść prostsza (np. w widłach zwykły, okorowany kawałek cienkiego drążka), tym większe zróżnicowanie nazw i więcej terminów wieloznacznych” (Basara 1997: 65). Warto także zauważyć, że wyniki badań J. Basary różnią się od współczesnych, czego dowodem jest archiwalny już dziś ich charakter. Toteż nie dziwi, że badacz dla Wielkopolski wskazuje jako typowe nazwy *widlisko*, *widliska* obok *trzonek*, rzadziej *styl* (pomijam kwestie fonetyczne). Proporcje częstotliwości występowania tych nazw są

² Szerzej J. Sierociuk omawia kwestie dotyczące powstawiania i funkcjonowania tego typu formacji słowotwórczych (głównie co do nazw *kosisko*, *grabisko*) we wspomnianym wyżej artykule (Sierociuk 2009: 401–409).

różne, co zostało już omówione i stanowi argument popierający tezę o ewolucji w obrębie języka mieszkańców wsi (czy też tradycyjnie rozumianych gwar).

Jeśli chodzi o ogólną nazwę ‘części metalowej wideł’, to uzyskano współcześnie mało zróżnicowany materiał, co świadczy o pewnej stałości i dobrej kondycji tej nazwy. W zdecydowanej większości wypowiedzi dominowały *widły*. Raz tylko informator doprecyzował swoją wypowiedź, uprzedzając zarazem kolejne pytanie eksploratora o ‘długie zakończenia metalowej części wideł’, udzielając odpowiedzi *widły z zy^mbami* [RaA] (BS).

Dość interesujący materiał zebrano współcześnie na określenie ‘długich zakończeń metalowej części wideł’, czyli ogólnie znanych zębów. Przebadani informatorzy udzielili bardzo różnorodnych odpowiedzi nie tylko w obrębie danej wsi, ale też w mowie pojedynczych osób. Jest to sygnał, że w tym mikropolu tematycznym³ została zaburzona stałość nazwy. Dodatkowym argumentem potwierdzającym ten sąd jest fakt, że w okresie badań atlasowych dialektolodzy nie mieli większych wątpliwości co do typów funkcjonujących w Wielkopolsce nazw tego desygnatu. W komentarzu do m. 275. Zęby wideł, czytamy: „W całej Wielkopolsce właściwej bez peryferyjnych punktów zachodnio-wielkopolskich nazwą powszechnie panującą jest typ *rogi*, notowany jako nazwa wyłączna lub fakultatywnie z innymi określeniami, najczęściej z *zębami*. [...] Typ *zęby* jako wyłączne określenie omawianej części wideł zanotowano w kilku punktach zachodniej Wielkopolski i w innych pojedynczych miejscowościach bez wyrażniejszych układów przestrzennych” (AJKLW–3: 58). W AJKLW–III nazwy *zęby* wymienia się m.in. w Dąbrówce Wlkp. i Bukówcu G. Współcześnie w pierwszej miejscowości (DW) odnotowano *ze^mby* [GoS] / *zy^mby* [WiW] [SpM] [DuM] i *zo^mbki* [DuM] oraz *haki* [NiA] / *hoki* [DuR]. Natomiast w drugiej wsi (BG) *zy^mby* [SzJ] [MłP] [SoW] [ŚIZ] [BaK] [GuB] / *ze^mby* [MłP], *kolce* [MaH], *szpikulec* [MaH] i *widlaki* [MłP], ponadto wideł mogą być *czterowidlaste* (!) czy *czteropalczaste* [MaH], należałoby więc dodać do zestawu nazw *widły* i *palce* (obydwie nazwy w znaczeniu ‘zęby’). Podążając w kierunku środkowej Wielkopolski, napotkamy dziś nazwy: *zób* [MiZ], *ze^mby* [MiZ] [RaA] [Mi] / *zy^mby* [MiZ] [RaA] [Mi], ale też *rogi* [MiZ] czy *szpikulce* [MiG] w pokoleniu średnim (p. III); w Łowęcinie raczej *ze^mby* (KaB: *trzy... no so^m dwuze^mbowe... i trzyze^mbowe i nawet czteryze^mbowe so^m...).* W części wschodniej regionu, konkretnie zaś w Adamowie, notuje się: *ze^mby* [WoW] [WoS] [KaP] [PuA] [PuB] / *zy^mby* [KaP], *rogi* [WoW] [KuW] [PuB] oraz *pazurek* [KaP], *pazury* [KaP] i *szpikulce* [KaP]. Natomiast w kierunkach północnych poświadczono w Siennie *zy^mby* [TyH], *szpice* [TyH] (ewidentny

³ Sformułowanie *mikropole tematyczne* wyjaśniłam w monografii (Kobus 2015: 25): „Zagadnienia w obrębie subpól w opisie nazywam *mikropolami tematycznymi*, np. budowa grabi to mikropole w obrębie subpola SIANOKOSY, w polu tematycznym PRACA NA ROLI”.

germanizm), w Jaryszewie zaś *zymby* [NoH]. Większość poświadczeń typu *rogi* i *ze^mby / zy^mby* jest zgodna z zasięgami wyznaczonymi na mapie AJKLW–III. Ciekawostką są pozostałe nazwy fakultatywne, o których zespół atlasowy nie informował. Łatwo zauważyć, że wariantowość ta ma niekiedy charakter idiolektalny, np. w Adamowie informator [KaP] podał aż 4 różne nazwy, w tym jedna w 2 wariantach fonetycznych, tj.: *ze^mby / zy^mby*, *pazurek*, *pazury*, *szpikulce*, podobnie informator w Bukówcu G. [MaH] *kolec*, *szpikulec*, ale też *palec* czy *widły*⁴; w wielu miejscowościach znaczna liczba informatorów podawała po dwie różne nazwy, np. w Bukówcu G. [MłP] *ze^mby / zy^mby* i *widlaki* (w południowo-wschodniej Wielkopolsce odnotowano w AJKLW–III *widlice*), Baranówko i Sowinki [MiZ] *ze^mby / zy^mby* i *rogi*, w Adamowie [WoW] oraz [PuB] *ze^mby* i *rogi*, w Siennie [TyH] *zy^mby* i *szpice*. Część dubletów została pozyskana metodą powtórzonych badań (zob. Kobus 2015: 143–145), ale w zdecydowanej większości są to nazwy wyekscerpowane z wypowiedzi spontanicznych. Tak czy inaczej, różnorodność nazw w mowie jednego informatora, jak i w języku większej liczby mieszkańców danej wsi, dowodzi dynamicznego charakteru nazw danego desygnatu. Czas pokaże, czy i jakie przetasowania zajdą w tym mikropolu.

Zestaw nazw dotyczących ‘metalowej części wideł’ niech uzupełnią nieliczne poświadczenia dla ‘części wideł, w której osadza się trzonek’. Dysponujemy nazwami: *tuleja* [WoW] (AD) i [TyH] (SN), *bubka* [RaA] (BS), *szyjka* [SoW] (BG), *uchwyt* [GoS] (DW), *tulejka* [NoH] (JR), *rurka* [KaI] (ŁW).

SoW: [...] *to dzie sie tyn sztyl wtyko... niby... po mojemu to jes tako szyjka do wideł... do tych... wprawinió... tego styla (!)... a poza tym inaczyj to nie wim... nie... [...] szyjka tako do wideł... ni... to sie wkłado zaś tyn styl... jak sie "oprawio widły... no to sie wkłado w te szyjke... i zabijo sie gwoździm... tag myślę...*

Jak się na nie mówi [widły do snopków podawania – JK] i jak wyglądały?

GoS: *one... one miały dwa... dwa ze^mby... nie... dwa ze^mby i trz^oonek... nie... dwa ze^mby i trz^oonek... no to... po prostu... no na środku ten uchwyt żeby trzłonek zamocować... nie... [...] u naz nazywali widełki... pospolite widełki...*

Jak się mówi na czynność łączenia metalowej części wideł z drewnianą?

RaA: [...] *no to jez metalowe a to z drzewa... czoneg a to widły z zy^mbami [...] no taka jest ta bubka no nie wiem jak to... jak to sie nazwać to trudno mi powiedziedź jak to... jak to sie nazywo (!)... nie wiem...*

⁴ Obie formy odtworzone z określenia haka do obornika jako *czterowidlasty* (!) czy *czteropalczasty* [MaH].

Wszystkie nazwy pozyskano od osób starszych (p. I i p. II), młodszy nie potrafili nazwać tego elementu.

Poczyniony wyżej przegląd nazw widel i ich elementów składowych uwiadcza różnorodność leksykalną związaną z tym prostym narzędziem. Zestawienie nazw pozyskanych w ostatnich badaniach terenowych z danymi atlasowymi, pokazuje, że słownictwo w tym mikropolu tematycznym nie jest stałe, ma dynamiczną naturę i znaczny stopień zróżnicowania (pomijam kwestie zróżnicowania z uwagi na wyznaczniki socjolingwistyczne). Analizy porównawcze dowodzą potrzeby prowadzenia dalszych, jeszcze głębszych i bardziej drobiazgowych eksploracji terenowych w Wielkopolsce.

Bibliografia

- AGM – Horodyska-Gadkowska H., Strzyżewska-Zaremba A., 1971, *Atlas gwar mazowieckich*, t. I, Wrocław; Kowalska A., Strzyżewska-Zaremba A., 1972-1992, *Atlas gwar mazowieckich*, t. II-X, Wrocław.
- AGW – Czyżewski F., 1986, *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy*, Lublin.
- AJKLW – *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, t. I-VI, 1979-1991, Sobierajski Z., Burszta J. (red.), Wrocław [i in.]; t. VII-XI, 1992-2005, Sobierajski Z. (red.), Wrocław [i in.], Poznań.
- AJKLW-3 – Sobierajski Z., 1982, *Wykazy i komentarze do map 236-365*, Wrocław.
- AJKLW-III – *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, t. III: *Rolnictwo*, 1982, Sobierajski Z., Burszta J. (red.), cz. 1.: *Mapy 236-365*, cz. 2.: *Wykazy i komentarze do map 236-365*, Wrocław.
- AJŚ – Zaręba A., 1969-1996, *Atlas językowy Śląska*, t. I-VIII, Kraków.
- Basara J., 1997, *Nazwy trzonek kilku prostych narzędzi rolniczych widlisko, grabisko, kosisko* [w:] Ampel T. (red.), *Z polszczyzny historycznej i współczesnej*, Rzeszów, s. 63-69.
- Brzeziński W., 2009, *Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskim*, t. I-IV, Wrocław [i in.] 1987-1995, t. V, Wrocław.
- Giera M., Jańczak K. (red.), 2005, *Słownik gwary biskupiańskiej*, Stara Krobia.
- Judycka I., 1961, *Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach Pomorza Mazowieckiego. Stan obecny, historia i związki z terenami przyległymi*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Kobus J., 2015, *Kierunki i dynamika zmian w języku mieszkańców wielkopolskich wsi na przełomie wieków XX i XXI*, Poznań.
- MSGP – *Mały słownik gwar polskich*, 2009, Wronicz J. (red.), Kraków.
- Pelcowa H., 2001, *Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, Lublin.
- Podeszwa J., 2014, *Słownik gwary Ziemi Jarocińskiej*, Jarocin.
- SGBiS – Dragan Z., Woźna D., Budz J., Kowalczyk J., Łukuś E., Majerczyk J., Mikicka Z., 2014, *Co wieś, to inna pieśń. Słownik gwary Bukówca Górnego w Wielkopolsce i regionu Spisza w Małopolsce*, Kraków.

- SGD – Szymczak M., 1964, *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim*, cz. II. F–J, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- SGL – Pelcowa H., 2012, *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. I, Lublin.
- SGO – Kaś J., 2003, *Słownik Gwary Orawskiej*, Kraków.
- SGP PAN – *Słownik gwar polskich PAN*, t. I, z. 1–3, Karaś M. (red.), Wrocław [i in.] 1977, 1981, 1981; t. II, z. 1 (4)–3 (6), Reichan J., Urbańczyk S. (red.), Wrocław [i in.] 1983, 1983, 1986; t. III, z. 1 (7)–3 (9), Reichan J., Urbańczyk S. (red.), Wrocław [i in.] 1989, 1990, 1991; t. IV, z. 1 (10)–3 (12), Reichan J., Urbańczyk S. (red.), Kraków [i in.] 1992, 1992, 1993; t. V, z. 1 (13)–3 (15), Reichan J., Urbańczyk S. (red.), Kraków [i in.] 1994, 1996, 1998; t. VI, z. 1 (16)–4 (19), Okoniowa J., Reichan J. (red.), Kraków 2001, 2002, 2003, 2004; t. VII, z. 1 (20)–4 (23), Okoniowa J., Reichan J., Grabka B. (red.), Kraków 2005, 2006, 2007, 2010; t. VIII, z. 1 (24)–4 (27), Okoniowa J., Reichan J., Grabka B. (red.), Kraków 2011, 2012, 2013, 2013; t. IX, z. 1 (28)–2 (29), Okoniowa J., Reichan J., Grabka B. (red.), Kraków 2014, 2015.
- SGŚ – *Słownik gwar śląskich*, 2000–2012, t. I–XIII, Wyderka B. (red.), Opole.
- Sierociuk J., 2003, *Założenia metodologiczne badań języka wsi*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, t. XI, Krążyńska Z., Zagórski Z. (red.), Poznań, 131–136.
- Sierociuk J., 2009, *O pewnej zależności słowotwórstwa od struktury pola leksykalno-semantycznego* [w:] *Словообразуване и лексикология. Доклади от Десетата международна конференция на Комисията по славянско словообразуване при Международния комитет на славистите. София, 1–6 октомври 2007*, съставители: В. Радева, Ц. Аврамова, Ю. Балтова, София, s. 401–409.
- Sierociuk J.: maszynopis – *Kwestionariusz do badań słownictwa gwarowego*. IV. PRACA, maszynopis do wglądu w Pracowni Dialektologicznej UAM w Poznaniu.

The names of the fork and their components in the language of the inhabitants of selected villages in Greater Poland

Streszczenie

The article discusses the names of forks and their components based on the materials Greater Poland old and modern. The comparative analysis showed a significant degree of variation in the names of certain designates the regional aspect, and within a village or for a single informant. The results of field exploration today are different from those obtained for eg. *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*. This demonstrates the need to conduct continuous research to monitor changes in the language of rural population.

Key words: dialectology, village, fork, Greater Poland

Słowa kluczowe: dialektologia, wieś, widły, Wielkopolska

Tabela 1. Rodzaje widel

miejsowość	widły do obornika	hak do obornika	widły do siana	widły do snopków	widły do ziemniaków
Adamów	<i>widły</i> [KuW] [WoS] [KaP] [PuA] [PuB] <i>widelki</i> [PuA]	<i>hak</i> [WoS] [KaP] [PuA] [PuB] <i>hak do ściogania</i> [WoS] [KaP] <i>hak do obornika</i> [PuA]	<i>widły</i> [KaP]	<i>widły</i> [WoW] <i>"o dwóch rogach... to już przysażnie do tych snopków... na żniwa... [WoW]</i> <i>o dwóch ze^mbach</i> [PuA] <i>do snopków były o dwóch ze^mbach</i> [PuB] <i>dwuze^mbne</i> [PuA]	<i>gable</i> [WoW] [KuW] [KaP] [LoH] <i>rymasy (!)</i> [WoW] [WoS] <i>grymasy</i> [WoW] <i>gable... czy do kartofli... czy do ziemniaków...</i> [WoW]
Baranówko i Sowinki	<i>widły</i> [MiZ] [RaA] [MiJ] [MiG] <i>widły gnojne</i> [MiZ]	<i>hak</i> [MiZ] [MiJ]	<i>widły</i> [RaA] [MiG]	- <i>widelki takie do podawania snopków o dwóch tylko rogach</i> [MiZ] <i>widylki</i> [RaA] <i>widelki dwuze^mbowe</i> [RaA] <i>dwuze^mbne</i> [MiJ] <i>o dwóch ze^mbach</i> [MiJ] <i>widły z dwoma ze^m-bami</i> [MiG]	

miejsowość	widły do obornika	hak do obornika	widły do siana	widły do snopków	widły do ziemniaków
Bukówiec G.	widły [Sz] [MHP] [SoW] [LiE] [SiJ] [SiZ] [BaK] [GuB] [MaM] [MaH] widły do gnoju [Sz] widły trzyz ^m bowe [MHP] trzyz ^m bne no to były tag już do obor- nika no... do jakiś tam słomy... albo czegoś [GuB] czteryz ^m bne to ra- czyj... wyló ⁿ cznie do obornika [GuB]	hak [Sz] [MHP] [SiZ] [GuB] hok [MHP] [SoW] [MaM] [BaK] [MaH] hok do gnoju [MHP]	widły takie dwuz ^e - bowe [Sz] widły do siana [Sz] widły do siana [Sz] widły [MHP] [MaM] [WoS] dwuz ^m bowe do siana [SiZ]	widłami trzyze ^m bo- wyni [MaM] do rzucania snop- ków [BaK] dwuz ^m bne to były na żniwo [GuB] te dwuz ^m bne widły [GuB]	widły do pyrek [Sz] widły do pyrek [SzA] [MHP] widły od pyrów [BaK] widły do kartofli [SoW] kartoflane widły [Sz] grymasy [Sz] [SzA] [MaM]/ gramasy [SzA]/ grymosy (!) [WoS]/ gramae (!) [MaM] gable [Sz] [SoW] [MaM] [BaK] [WoS] gable do kartofli [SoW] kartofelgable [Sz]

miejsowość	widły do obornika	hak do obornika	widły do siana	widły do snopków	widły do ziemniaków
Dąbrówka Wlkp.	widły [GoS] [NiŁ] [SeZ] [DuM] widły do gnoju [WiW]	hak... do śció'gania z wozu [GoS] hok [NiŁ] [DuM] hog od gnoju [DuM]	widły [DuM]	widelki [GoS] [DuM] widły' o dwóch tych tylko [DuM] widły [NiA] widły/ widły (!) "o dwóch hokach [DuR] widły do żniw [NiA] widły do zboża [WiW]	gable [GoS] [GoH] widły od kartofli [DuM] widły [SpM] widły do bulwów [NiA] [SpM]
Jaryszewo	widły [NoH] do gnoju [NoH]	hok [NoH]	-	do żniw... do po- dawania snopków... [NoH]	widły [NoH] gable [NoH]
Krzyszczewo	widły [SzZ] widelki [SzZ]	-	-	-	gable [SzA] [SzZ] [SzA] grymasy [SzA] [SzZ]
Łowęcin	widły [KaB] [KaI]	hak [KaB]	-	widły [KaI]	widły do ziemnia- ków składania [KaI]
Sienno	widły [TyH] [TyA]	hok [TyH]	-	widelki do snopków [TyH]	-

Tabela 2. Budowa widel

miejscowość	‘drewnianej części widel służącej do trzymania’	‘część metalowa’		
		nazwa ogólna	‘część widel, w której osadza się trzonek’	‘długie zakończenia metalowej części widel’
Adamów	trzonek [KuW] [WoS] [KaP] [PuA] [OrE] [LoH]/ trż ⁿ onek [KaP]/ cz ⁿ onek [WoS]/ cz ⁿ onek [KaP] [KaE] sztyl [WoW] [KaP] [PuA] [OrE] [LoH] re ⁿ kojęś [KaP] [PuA] dro ⁿ g [OrE] kij [OrE] uchwył [OrE]	widły [WoS] [KaP] {KaE}	tuleja [WoW]	rogi [WoW] [KuW] [PuB] ze ^m by [WoW] [WoS] [KaP] [PuA] [PuB]/ zy ^m by [KaP] pazurek [KaP] pazury [KaP] szpikulce [KaP] były o trzech rogach... o czterech rogach... [WoW] o czterech rogach [KuW]
Baranówko i Sowinki	trzonek [MiZ] [MiJ] [MiG]/ czszonek (?) [MiZ]/ czonek (?) [RaA] re ⁿ kojęś [MiG] oprawisko [MiJ]	widły [MiZ] [MiJ] widły z zy ^m bami [RaA]	bubka [RaA]	zó ^m b [MiZ] ze ^m by [MiZ] [RaA] [MiJ]/ zy ^m by [MiZ] [RaA] [MiJ] rogi [MiZ] szpikulce [MiG]

Bukówiec Górny	sztyl [Sz] [MHP] [SoW] [Sj] [SzAn] [SZ] [MaH] [GuB] [MaD]/ <i>styl</i> [Sz] [MHP] [SoW] [GuB] <i>styliysko</i> [Sz] <i>trzonek</i> [Sz]/ <i>trzonek</i> [Sz] [BaK]/ <i>czónek</i> [SzA] [LiE] [SZ]/ <i>cz^oonek</i> [GuB]	widły [Sz] [SZ]	szyjka [SoW]	<i>zy^mby</i> [Sz] [MHP] [SoW] [SZ] [BaK] [GuB]/ <i>ze^mby</i> [MHP] <i>kolec</i> [MaH] <i>szpikulec</i> [MaH] <i>widlaki</i> [MHP] <i>czterowidlasty</i> (!) [MaH] <i>czteropalczasty</i> [MaH]
Dąbrówka Wlkp.	<i>trz^oonek</i> [GoS] [NiŁ]/ <i>trzonek</i> [GoH] [WiW] <i>sztł</i> [Ku]/ <i>styl</i> [GoS] [WiW] [DuR] [NiA]/ <i>sztyl</i> [GoA] [DuM]	widły [GoS] [NiŁ]	<i>uchwył</i> [GoS]	<i>ze^mby</i> [GoS]/ <i>zy^mby</i> [WiW] [SpM] [DuM] <i>zo^mbki</i> [DuM] <i>haki</i> [NiA]/ <i>hoki</i> [DuR]
Jaryszewo	<i>cz^oonek</i> [NoH]	widły [NoH]	<i>tulejka</i> [NoH]	<i>zy^mby</i> [NoH]
Krzyszczewo	<i>czonek</i> [SZ]	widły [SZ]	-	-
Łowęcin	<i>trzonek</i> [KaB]	widły [KaB]	<i>rurka</i> [Ka]	<i>dwuże^mbowe</i> [KaB] <i>trzyże^mbowe</i> [KaB] <i>czteryże^mbowe</i> [KaB]
Sienno	<i>trzonek</i> [TyH] [TyA] <i>uchwył</i> [TyH] <i>nasada</i> [TyH] <i>sztylisko</i> [TyH]	-	<i>tuleja</i> [TyH]	<i>zy^mby</i> [TyH] <i>szpice</i> [TyH]